

SEXTIL PUȘCARIU ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL: ÎNTRE REALITATE ȘI PERCEPȚII SUBIECTIVE

Primul Război Mondial a fost conflagrația care a zguduit din temelii conștiința contemporanilor datorită numărului mare de victime, multiplelor consecințe economice, sociale, politice, demografice etc. Nu este de mirare că istoricii i-au acordat atenția cuvenită, încercând să-i reconstituie toate implicațiile asupra evoluției ulterioare a umanității. Românii (cei din Transilvania, Bucovina și Basarabia) au fost angrenați în război începând din vara anului 1914, cei din Vechiul Regat abia din 1916, cu toții însă până în anul 1919, odată cu înfrângerea revoluției bolșevice din Ungaria și consolidarea Unirii. La sfârșitul celor cinci ani de război, în urma sacrificiilor umane și materiale, din nefericire nu puține, mai toți românii s-au regăsit în cadrul aceleiași structuri statale. Unirea Basarabiei, Bucovinei și a Transilvaniei cu România a fost o realizare remarcabilă a națiunii române, a cărei unicitate îndeamnă contemporanii la reflecție pentru a descifra cum a fost posibilă o atare acțiune și pentru a desprinde evenimentele și acțiunile cu valoare educativă din acel efort uriaș al întregii națiuni române.

În istoriografia românească, de aproape un secol, a prevalat abordarea războiului din 1914–1918 (sau a Marelui Război, cum mai este denumită prima conflagrație mondială) prin perspectiva bătăliilor și a implicațiilor militare inerente, ori prin aceea a eforturilor politico-diplomatice din perioada neutralității, a beligeranței și a pregătirii Păcii de la Paris. Trebuie să recunoaștem deschis că au fost înregistrate nu puține realizări de excepție în plan istoriografic, mulți istorici români, pornind din perioada interbelică, precum N. Iorga, Gh. I. Brătianu sau C. Kirițescu, până în zilele noastre, au redactat cărți de sinteză sau monografii speciale, au editat volume de documente și memorialistică rezistente în trecerea timpului. Din anii '70 ai secolului trecut, în istoriografia occidentală s-a dezvoltat însă o orientare care s-a aplecat și asupra vieții din tranșee, asupra modului în care cei rămași acasă (copii, femei, bătrâni, bărbați nemobilizați din varii motive ș.a.) au reușit să facă față noilor provocări aduse de război, au relevat impactul emoțional al războiului asupra soldaților întorși acasă etc. Frontul intern, viața cotidiană din satele și orașele neafectate de desfășurarea operațiilor militare (și Transilvania, cu excepția teritoriilor de lângă granițele sudică și estică, în vara anului 1916, nu a fost devastată efectiv de război, de purtarea pe teritoriul ei a unor operații militare de durată), relațiile de familie, copilăria, precum și viața soldaților în tranșee, relațiile interumane etc. au început recent și la noi în țară să fie subiecte ale unor cercetări științifice tot mai vizibile în marile centre universitare și academice. De aceea, pe lângă preocuparea de a scoate în continuare la lumină noi documente care să poată fi valorificate în sensul tendințelor istoriografice încadrabile în ceea ce putem numi „istoria cultu-

rală” a Marelui Război, se impune reevaluarea unor surse deja edite (izvoare documentare, memorialistica, presa etc.).

În acest context, memoriile lui Sextil Pușcariu, primul rector al Universității românești întemeiate la Cluj în anul 1919, sunt simptomatice pentru a ilustra evoluția, parcursul istoriografiei românești. Editate în anul 1978 de către nepoata savantului, lingvистa Magdalena Vulpe, cu o introducere și note semnate de reputatul istoric al lumii moderne românești, profesorul bucureștean Ion Bulei, putem regăsi în cuprinsul studiului introductiv și al notelor un accent mai apăsător pe cadrul general al războiului și mai ales pe ceea ce s-a întâmplat la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia. Aspecte ce țin de viața cotidiană, de frontul intern etc., reflectate cât se poate de fidel de către Sextil Pușcariu în sutele de pagini cu caracter memorialistic, nu au fost evidențiate de editori, care au acordat o atenție sporită, firească în ambianța în care în acel an se marcau șase decenii de la Marea Unire, evenimentelor politico-militare care au pregătit actul de la Alba Iulia și ceea ce s-a întâmplat ulterior după Unirea Transilvaniei cu România.

Lucrarea noastră va propune un scurt excurs în memoriile lui Sextil Pușcariu, cu scopul de a integra observațiile savantului în ceea ce noua istoriografie universală a propus deja¹. Pentru început se cuvine să rememorăm crezul lui S. Pușcariu în legătură cu modul în care și-a propus să surprindă anii de război în memoriile sale:

„Pe mine nu m-au preocupat evenimentele mari ce au umplut anii 1914–1918 [...]. În schimb, se întâlnesc multe fapte mărunte, nimicuri fără importanță și observațiuni banale, care la aparență sunt prea puțin înrudite cu războiul. Însă numai la aparență” (Pușcariu 1978, p. 31).

Prin urmare, vom regăsi în memoriile despre război ale lui Sextil Pușcariu numeroase pagini care vorbesc despre viața cotidiană din acei ani, despre raporturile dintre sexe și modificările aduse pe scena istoriei de către prima conflagrație mondială ș.a.

Firește, autorul memoriilor a surprins înainte de toate atmosfera din Transilvania la declanșarea războiului, dar și atitudinile diverse ale populației, cu referire specială și la români. Sentimentul de loialism față de împărat și-a spus cuvântul, și prima mobilizare a fost însoțită de înscrierea voluntară a multor bărbați apti de luptă. Acest sentiment era atât de puternic la unii dintre aceștia, încât cei plecați s-au întors acasă doar pentru a se înrola. Pentru a susține acestea avem spusele unui funcționar de vamă din Predeal, care înregistra „40 000 de bărbați, care veneau din România să se anunțe la trupă” (*ibidem*, p. 7). Cei mobilizați, mărturisește Sextil Pușcariu, plecau cu bucurie spre locurile unde erau repartizați, „la gară, trenurile [erau] împodobite, soldații cântând” (*ibidem*, p. 12), cam aceasta era starea de spirit a celor care plecau pe front.

Cu toate acestea, s-au înregistrat și atitudini contrarii, de tineri transilvăneni care emigrau în mod clandestin în România, țară care se declarase neutră în anul 1914. Unii emigranți doreau să se eschiveze de la efectuarea serviciului militar în

¹ Pentru o sinteză la zi a istoriografiei Primului Război Mondial și a istoriei culturale a Marelui Război, a se vedea Winter (ed.) 2014, în special vol. III.

armata austro-ungară, așa cum au făcut-o chiar și înainte de izbucnirea războiului. Raportul din 12 septembrie 1914 al vicecomitelui comitatului Făgăraș către Ministrul de Interne al Ungariei este revelator în acest sens:

„În cursul anului trecut, emigrarea bărbaților obligați la serviciul militar a fost interzisă, iar eliberarea de pașapoarte pentru persoanele ce aparțin de forțele armate în general a fost suspendată. Astfel, acei care, în pofida interdicției existente, au vrut să plece din țară fără autorizație de emigrare și fără pașaport, au folosit în acest scop numeroasele poteci de munte ce duc în România și care pot fi supravegheate cu mare greutate” (Adam-Pușcaș 1987, p. 768).

Cu atât mai mult, după decretarea mobilizării în Austro-Ungaria, în rândul tinerilor s-a conturat un curent favorabil emigrării clandestine în România, deși trebuie spus că, în ciuda eschivărilor unora dintre cei încorporabili, în armata austro-ungară au ajuns sub arme în vara și toamna anului 1914 circa jumătate de milion de români (Maior 2004, p. 172). Atât conducerea Partidului Național Român cât și liderii celor două biserici românești (ortodoxă și greco-catolică) le-au cerut românilor să rămână loiali împăratului și să se înroleze în număr cât mai mare. Cum s-a arătat, foarte mulți români au dat curs acestui îndemn, mai ales că din experiența altor conflicte în care monarhia mai fusese implicată sperau că războiul nu va dura mai mult de câteva luni, că va fi, la fel ca în 1908, bunăoară, o mobilizare parțială pentru un conflict local (Maior 2006, p. 127 și urm.; Soroștineanu 2005, p. 66). Apoi, la sfârșitul conflictului, elita politică românească putea aduce ca argument în favoarea procesului revendicativ faptul că, la mobilizarea decretată, românii au fost printre cei mai zeloși și disciplinați. Gestul lui Sextil Pușcariu de a se întoarce în dubla monarhie și de a merge la Brașov pentru mobilizare în armata austro-ungară reprezintă un atare exemplu.

Totuși, celălalt curent, emigraționist, prezent în practica românilor transilvăneni cu mult înainte de izbucnirea războiului, și-a continuat cursul firesc, în pofida măsurilor luate de către autoritățile maghiare. Creșterea numărului de emigranți spre România în anul 1914 este atribuită de autorități faptului că „de la încheierea Celui de Al Doilea Război Balcanic, conștiința națională în rândurile cetățenilor cu limba maternă română a crescut în mod periculos” (Adam-Pușcaș 1987, p. 760), asociind direcționarea emigrării din Transilvania preponderent spre România, ca urmare a fortificării sentimentelor naționale. Emigrarea clandestină a sporit în vara anului 1914, după declanșarea Primului Război Mondial, mai ales în rândul tinerilor apti pentru serviciul militar, așa cum rezultă din raportul din 26 noiembrie 1914 al comitelui comitatului Sibiu către Ministerul de Interne:

„[...] de la izbucnirea războiului, din cauza suspendării eliberării pașapoartelor, nu dispun de niciun fel de date, dar, după informațiile mele, fuga în România are loc în număr important, ceea ce nu se poate face fără colaborarea populației din comunele de graniță, deoarece numai ei cunosc cărările ce duc peste munți. Am luat măsuri și în această privință și Comandamentul poliției de graniță a reușit să descopere mai multe

cazuri, luându-se totodată măsuri, în fiecare caz în parte, pentru pedepsirea lor” (Adam-Puşcaş 1987, p. 770).

Rapoartele consulatelor austro-ungare și ale reprezentanților diplomatici ai Austro-Ungariei din România au semnalat constant în toamna anului 1914 numărul mare de români transilvăneni care se aflau aici, în România, și care refuzau să se prezinte ca să fie luați în evidență pentru a fi încorporați și apoi trimiși pe front sau în garnizoane din Transilvania (Maior 1985, p. 360). În ciuda vigilenței jandarmilor și a poliției de frontieră, emigrările clandestine au continuat și după ce războiul era în plină desfășurare. Astfel, o informare din 30 noiembrie 1914 a vicecomitelui comitatului Sibiu, înaintată ministrului de interne al Ungariei, Wekerle Sándor, surprindea aceste realități:

„Conform raportului primpretorului din plasa Cisnădie au fost însă cazuri când, îndeosebi persoane obligate la serviciul militar, au emigrat fără pașaport prin România și Constanța în America. Aceste persoane pleacă pe cărările ascunse ale munților Făgăraș în România, unde se adresează apoi agenților de emigrare. Ei au ales această cale îndeosebi pentru ca să nu plătească garanția legală” (Adam-Puşcaş 1987, p. 772).

Firește, numărul celor care treceau prin „vama cucului” s-a diminuat din 1915, aceasta și fiindcă mulți tineri ce aveau potențial de a emigra fuseseră deja mobilizați, apoi nu poate fi exclusă nici eficiența factorilor responsabili maghiari din Ministerul de Interne de a reduce numărul emigranților ilegali. Prelungirea războiului a impus cu necesitate păstrarea în țară a tuturor combatanților și înăsprirea măsurilor luate împotriva celor care erau prinși au fost de natură să însuflească și o oarecare teamă în rândul celor care ar fi dorit să eludeze căile legale pentru a părăsi Ungaria. Într-un număr foarte scăzut, mai cu seamă intelectuali, o serie de români transilvăneni au mai plecat din provincie în Vechiul Regat în anii următori, însă ei reprezentau o pondere nesemnificativă.

Desigur, partea consistentă a memorialisticii lui Sextil Pușcariu despre Marele Război este afectată vieții de pe front și introspecției, în încercarea de a pune în antiteză viața înainte și din timpul conflictului. În primul rând războiul a indus pentru destul de multe persoane, indiferent de nivelul intelectual sau statutul lor socio-profesional, o reevaluare a raporturilor dintre soți, o testare a durabilității și profunzimii sentimentelor de iubire în cadrul cuplului. Astfel se evidențiază (și din paginile memorialistice ale lui S. Pușcariu) cum partenerul, de regulă cel plecat pe front, dar și viceversa, au resimțit acut lipsa spirituală, dar și fizică a celuilalt:

„Sunt atâtea ceasuri în viață când, ca să poți să fii cu adevărat mulțumit, simți nevoia să fii cu ființa căreia i-ai dedicat toată iubirea ta. Să stai aproape unul de altul, dar să nu vorbești nimic. Să ai conversația mută, când sufletele se destăinuiesc în tăcere. [...]”

Și m-am gândit că Pisa mea, cu tăcerea ei, mi-e de zeci de ori mai dragă decât atâtea cocoane vorbărețe care cu ciripitul lor te pot scoate din sărite.

Vezi tu cum, din zi în zi, eu descopăr tot mai multe calități ale Pisei mele! Ce să faci dacă ea e așa de scumpă și eu așa de amoretat de ea!” (Pușcariu 1978, p. 40).

Într-un moment de efuziune, de slăbiciune firească pentru un om aflat departe de familie și cu spectrul pierderii vieții, Sextil Pușcariu spunea foarte frumos la câteva luni după recrutare:

„Mi se pare că niciodată n-am simțit mai mult ca acum intensitatea iubirii noastre” (*ibidem*, p. 44),

„[...] înainte când eram împreună toată ziua, o consideram ca ceva de sine înțeles, ea nu ne impresiona sau, mai bine zis, nu ne apărea în conștiință așa clar ca acum, când suntem despărțiți [...]” (*ibidem*);

„Niciodată n-am simțit mai mult și mai intensiv decât în timpul acestui război îngrozitor, cât de fericit sunt că te am pe tine și pe pușorii noștri” (*ibidem*, p. 48).

Tot el ne spune, surprinzător, că în timpul războiului a cunoscut

„[...] plăceri mai intense decât ți le putea oferi traiul normal. Întorcerea acasă, după patru luni și jumătate de despărțire, a fost o adevărată sărbătoare și am gustat fericirea clipă după clipă” (*ibidem*, p. 53).

Acest gen de relații sunt reliefate și în dialogul epistolar din timpul războiului dintre soții plecați pe front și soțiile rămase acasă. În cuprinsul celor mai multe scrisori și cărți poștale consultate de noi în ultima vreme la arhivele locale se află condensate, așa cum era firesc, relațiile și sentimentele membrilor de familie (soț-soție—copii—părinți—socri), precum și diverse aspecte ale vieții cotidiene de pe front ori de acasă. Firesc, o temă recurentă este aceea a raporturilor conjugale, nu de puține ori soțiile exprimându-și nerăbdarea reîntâlnirii chiar și fugare a soților, cu scopul realizării comunicării spirituale, dar și pentru a-și satisface dorințele fiziologice, nevoile sexuale, așa cum rezultă și din exemplul următor, când o femeie îi scrie soțului ei rănit, care era la recuperare în spitalul din Cluj:

„Și dumneata să faci bine să-mi scrii carte să știu că ce mai faci și cumva dacă te alege la marș companie să-mi trimiți carte să vin la dumneata că eu vreau să vin la dumneata la 3 Maiu să mai povestim și să ne mai iubim [...]” (DJCAN, dosar VII/551, f. 301).

O atare atitudine este explicabilă, dacă ținem cont de faptul că existau în Transilvania numeroase soții care și-au onorat cu cinste legămintele conjugale și care, după luni și ani de absență a soțului de acasă, își doreau să întrețină relații sexuale cu ființa iubită și legiuită. Iată un alt exemplu și mai direct în legătură cu acest aspect al iubirii conjugale și al nevoii satisfacerii necesităților fiziologice, într-o formulare cât se poate de evidentă:

„Domnica zice că să-i scrii o carte când să vie la tine că tare i dor de tine, te-ar țuca da ești departe da a tomni Dumnezeu de îți fii și aproape și Domnica ar vre să te țâpi pă o noapte acasă să te culci cu ea în pat...” (*ibidem*, dosar VII/550, f. 191^r–191^v).

Desigur, din alte cărți poștale, dorințele sexuale răzbat mai camuflat, strecurate în versuri improvizate la repezeală, dar care lasă să se întrevadă adevăratele intenții ale expeditorului:

„Țucu-te soțu cu dreptate, îmi mai scrie câte-o carte, n-o scrie să mă supăr, c-o scrie să mă bucur, țucu-te eu pe tine că amu nu mă țucă nime” (*ibidem*, dosar VII/550, f. 194^r–194^v).

Comportamentul descris anterior este unul dintre cazurile fericite, în care, conform celui care ne spune această poveste, Sextil Pușcariu, sentimentele dintre soți au fost reciproce. Din păcate, nu putem spune că este vorba despre o situație general întâlnită în Transilvania, dar nu numai, fiindcă în mai toate țările combatante sunt scoase la lumină de către istorici comportamente opuse. Au existat și situații în care, din nefericire, unul dintre cei doi soți nu a respectat instituția căsătoriei. Și, în acest sens, un bun exemplu, poate fi relatarea lui Sextil Pușcariu, care ne-a destăinuit ceea ce i-a povestit un sergent care fusese plecat acasă, în permisie, pentru că aflase că îl înșală soția cu un soldat, iar în urma confruntării, deși ea a recunoscut, el „a iertat-o, după ce i-a făgăduit că-i va fi credincioasă” (Pușcariu 1978, p. 97). Spețele de acest gen, de obicei, nu se termină așa simplu; odată cu plecarea soțului înapoi pe câmpul de luptă, infidelitatea soției continuă. În situațiile cele mai rele, pe lângă faptul că femeia trădează instituția căsătoriei și își neglijează îndatoririle de soție, aceasta le neglijează și pe cele de mamă, încetând să mai aibă grijă de copii.

„Acum [sergentul menționat anterior, întors pe câmpul de luptă] află că ea a reînceput, că mătrășește toată averea lor și că nu vrea să știe nimic nici de cei doi copii ai lor” (*ibidem*).

Aceasta este una dintre situațiile nefericite, când soția își abandonează responsabilitățile familiale și astfel acea familie se destramă, decade ca statut, atât din punct de vedere moral, cât și socio-economic. Această decădere nu este singura consecință a unui astfel de comportament. Un alt efect este cel avut asupra soților aflați pe front, care, aflând din diverse surse ceea ce se întâmplă acasă, nu se mai pot concentra asupra îndatoririlor militare pe care le au, unele situații ducând chiar la dezertare, atunci când nu reușeau să obțină permisiile pentru a merge acasă „să-și asigure cel puțin averea și să-și grijească copiii” (*ibidem*, p. 98).

Primul Război Mondial a provocat mutații care au fost, cu siguranță, mult mai ample decât cele pe care le-am schițat în rândurile de față prin intermediul memorialisticii lui Sextil Pușcariu. Toate aceste atitudini și fenomene au fost influențate în mod vizibil de starea de război, oamenii reacționând în mod complex în fața provocărilor noului cadru în care se desfășura viața de zi cu zi. Fin observator al realității imediate, S. Pușcariu a reușit să descrie stări de spirit personale și colective, să surprindă atitudini și comportamente ale celor din jurul său, care, în mod normal, în condiții de pace, ar fi putut fi, dacă nu ocolite, cel puțin neglijate de către cei ce se învredniceau cu păstrarea memoriei colective.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Adam–Pușcaș 1987 = Ioan I. Adam, Iosif Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică. Transilvania*, vol. II. *Secolul al XIX-lea–1914*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1987.
- DJCAN = Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale.
- Edroiu *et alii* (coord.) 1985 = Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor (coord.), *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.
- Maior 1985 = Liviu Maior, *Soldați români în armata austro-ungară, 1914–1918*, în Edroiu *et alii* (coord.) 1985, p.
- Maior 2004 = Liviu Maior, *Români în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Editura Enciclopedică, 2004.
- Maior 2006 = Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006.
- Pușcariu 1978 = Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978.
- Soroștineanu 2005 = Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania (1899–1916)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005.
- Winter 2014 = Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of The First World War*, vol. I–III, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.

SEXTIL PUȘCARIU AND WORLD WAR I: BETWEEN REALITY AND SUBJECTIVE PERCEPTIONS

(Abstract)

The war affected people's private life, both the lives of those who remained at home and of those who were on the battlefields. Marriage and the couple's morality were visibly influenced by the war state; people reacted in a complex manner when faced with the new framework of their daily life. The increased mobility of the population, especially of those drafted during those years, contributed to the "contamination" of large segments of the population with practices, attitudes, and feelings that would have hardly been noticeable in normal conditions of peace and traditional mentality background. Our purpose is to highlight the way in which Sextil Pușcariu, a distinguished Romanian scholar reflected in his memories this aspects concerning everyday life both for those remaining at home and for the soldiers.

Cuvinte-cheie: *Primul Război Mondial, Sextil Pușcariu, memorii, viața cotidiană.*

Keywords: *World War I, Sextil Pușcariu, memories, everyday life.*

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, 1
ioanbolovan62@gmail.com*